

Deutsche Exil-Literatur 1933—1945, Sonderveröffentlichungen der Deutschen Bibliothek. Nr 1. Herausgegeben von Kurt Köster. Frankfurt a. Main 1965, 324 ss.

Nie brak w NRF wielu krytycznych opracowań, analiz i rozpraw dotyczących prądów umysłowych lub zjawisk literackich i to zarówno okresu dyktatury hitlerowskiej jak i czasów najnowszych. Niewspółmiernie ubogo przedstawia się na tym tle literatura poświęcona piśmiennictwu niemieckiemu lat 1933—1945, które bądź powstawało lub publikowane było poza granicami ówczesnej Rzeszy. A przecież piśmiennictwo to jest najdobitniejszym świadectwem niezwłocznej mobilizacji i głębokiego zaangażowania w walce z reżimem nazistowskim wszystkich tych humanistycznych i postępowych sił narodu, które znalazły się poza granicami państwa niemieckiego.

Inicjatywa frankfurckiej Biblioteki Niemieckiej, która zorganizowała w 1965 r. — w oparciu o swoje częściowo unikalne zbiory literatury emigracyjnej — wystawę, przyczyniła się do przypomnienia i rozpowszechnienia wiedzy o dziejach i kierunkach piśmiennictwa niemieckiego lat 1933—1945 za granicą. Biblioteka ta wydała również omawianą tutaj książkę będącą w zasadzie bardzo obszernym, starannie opracowanym i uzupełnionym ilustracjami katalogiem — zarówno książek prezentowanych na wystawie (około 5% stanu posiadania), jak i tych, które z braku miejsca nie zostały eksponowane. *Exil-Literatur* jest jednak nie tylko publikacją o charakterze pomocniczym. Ten rodzaj rozumowanego katalogu zainteresować może i najszersze kręgi czytelników, ponieważ poza danymi bibliograficznymi zawiera także charakterystyczne fragmenty wielu książek i czasopism, krótkie biografie autorów, a także — utrzymane w tonie rzeczowym — charakterystyki działających wówczas partii politycznych oraz innych związków i ugrupowań.

Taką formą popularyzacji swoich zasobów Biblioteka posłużyła się po raz pierwszy, uznając zbiór właśnie za szczególnie ważny i cenny. Kompletowanie tego piśmiennictwa zainicjował już w 1948 r. założyciel i kierownik Biblioteki, prof. H. W. Eppelsheimer, tworząc w ramach tej placówki specjalny dział niemieckiej literatury emigracyjnej 1933—1945. W zespole tym znaleźć się miały wszystkie publikacje niemieckich emigrantów z lat 1933—1945 bez względu na to, jaki reprezentowali oni kierunek polityczny. I chociaż zbiór ten uważa się dzisiaj za największy w Europie, nie zawiera przecież całego piśmiennictwa tego okresu, ponieważ wiele książek, czasopism i dokumentów było już nieosiągalnych w czasie, gdy przystąpiono do gromadzenia tego piśmiennictwa.

Największe straty poniosło ono w 1940 r. W Paryżu została wówczas zarekwirowana i zniszczona przez *gestapo* Niemiecka Biblioteka Wolności (*Deutsche Freiheitsbibliothek*). Założyli ją w 1934 r., w rocznicę publicznego spalenia książek tzw. wrogów III Rzeszy, niemieccy emigranci, którzy pragnęli, aby znalazły się tam książki przemilczane, zakazane i niszczone w Niemczech hitlerowskich. Poza pracami autorów prześladowanych przez reżim nazistowski Biblioteka ta włączyła w swoje zbiory również „piśmiennictwa niezbędne do studiowania narodowego socjalizmu od H. S. Chamberlaina do A. Hitlera”. Bibliotekę tę uważano wówczas bowiem bardziej za arsenał, którego zasoby służyć miały w walce z hitlerowską uzurpacją, niż za archiwum zachowujące twórczość emigrantów dla późniejszych czasów.

Biblioteka frankfurcka opiekując się tym piśmiennictwem nie tylko nim zawiaduje, ale także stale wzbogaca nowymi nabytkami. Pomocy udzielają jej w tym zarówno sami autorzy, jak i antykwariusze — nierzadko dawni emigranci — a także osoby prywatne poszukujące w różnych krajach świata wydawnictw należących do niemieckiej literatury emigracyjnej. Niemniej Biblioteka wciąż jeszcze ma trud-

ności w skompletowaniu tego zbioru, który szczególnie duże braki posiada w dziale dzienników i czasopism. Wprawdzie obejmuje już komplety takich periodyków, jak „Neues Tagebuch”, „Zukunft”, „Neue Deutsche Blätter” a także prawie kompletne roczniki „Zeitschrift für Sozialismus”, „Wahres Deutschland”, „Auslandsblätter der Deutschen Freiheitspartei”, jednak najważniejszej wśród emigracyjnych gazet — „Pariser Tageblatt” — Biblioteka posiada tylko niewielką liczbę egzemplarzy, nabytych po długoletnich poszukiwaniach.

Książka *Deutsche Exil-Literatur 1933—1945*, oparta na frankfurckim zbiorze, pomimo niezwyklej formy przekazuje jednak czytelny obraz życia i działalności niemieckiej emigracji. Pierwszy rozdział prezentuje wspólnego dla wszystkich emigrantów wroga. Wymienia się tam najważniejsze pozycje piśmiennictwa narodowego socjalizmu, przedstawiające program i realizację całkowitej likwidacji wszelkiej opozycji. Ilustrują to publikacje, obszernie cytowane w tym rozdziale, a wydawane jeszcze przed 1933 r., które z całą wyrazistością mówią o tym, jak naziści zamierzali postąpić ze swoimi przeciwnikami po osiągnięciu zwycięstwa oraz późniejsze mówiące o przeprowadzaniu tego programu. Przeciwnicy Hitlera stracili możliwość publicznych wystąpień już wkrótce po objęciu przez niego władzy, a swobodnie wypowiadać mogła się jedynie opozycja na emigracji. Toteż niemieccy emigranci uznali, iż głównym ich zadaniem będzie zarówno krytyczna obserwacja i analiza zjawisk zachodzących w Niemczech faszystowskich, jak i zapoznawanie opinii publicznej świata z poczynaniami władzy hitlerowskiej, oskarżanie ich i protestowanie przeciwko nim. Emigracja przejęła tym samym w pewnym sensie zadania zlikwidowanej w Rzeszy opozycji.

Tak więc w drugim rozdziale zatytułowanym *Kontrnatarcie emigracji (Der Gegenangriff der Emigration)* umieszczono książki i artykuły rozpatrujące i ustosunkowujące się m. in. do takich problemów i wydarzeń, jak sprawa podpalenia *Reichstagu*, tzw. afery Röhma, obozy koncentracyjne, a także prześladowania kościołów i ludności żydowskiej. Niemiecka emigracja była wówczas szybko i dobrze informowana o tym, co dzieje się w kraju, gdyż wiele osób prześladowanych i zagrożonych opuszczało jeszcze Niemcy. Toteż już w 1936 r. ukazała się w Paryżu książka o wymordowaniu 500 tys. niemieckich Żydów (*Der gelbe Fleck*. Ed. du Carrefour).

W następnym rozdziale zebrane zostały prace o przygotowaniach do wojny i jej wywołaniu przez III Rzeszę (*Aufrüstung — Krieg*). Wśród szeregu interesujących książek wymienianych w tym rozdziale znalazła się także nielegalna, zamaskowana książeczka, nawołująca do powstania przeciwko Hitlerowi. Wydana została ona w Niemczech przez *Nationalkomitee Freies Deutschland*, a ukazała się w 1943 r. w serii wydawniczej *Reclams Universal-Bibliothek* nr 7211 jako dzieło Bismarcka zatytułowane *Im Kampf um das Reich*.

Szczególnie obszernie przedstawiona została literatura o dziejach partii politycznych oraz różnych ugrupowań działających na emigracji (*Politische Parteien und Splittergruppen im Exil*). Zbiór frankfurcki dysponuje materiałami, które ukazują najważniejsze fazy rozwoju tej działalności.

Mniejsze rozdziały poświęcone są m. in. uczestnictwu pisarzy w walce politycznej i dyskusji nad sensem emigracji (*Sinn der Emigration*).

Prezentowana jest także literatura piękna; na początku pozycje rozprawiające się z reżimem nazistowskim oraz takie, które są przykładami kontynuacji pracy nad większymi dziełami wcześniejszego okresu. W beletrystyce nie zauważa się zresztą jakichś nowych kierunków czy też prądów literackich. Pisarze o ustalonej już sławie pozostali przy swojej konwencji z czasów poprzedzających emigrację, natomiast młodszy przystosowywali się często do prądów i szkół literackich krajów, w których się osiedlili, porzucając nawet język niemiecki. Taki np. Arthur Koest-

ler pisze wprawdzie początkowo jeszcze w języku niemieckim, ale wkrótce zaczyna posługiwać się w swojej pracy pisarskiej już tylko językiem angielskim.

Mniej szczegółowe informacje zawiera omawiana książka o twórczości artystów i muzyków żyjących na emigracji, a to ze względu na fakt, że z tej dziedziny na emigracji ukazało się bardzo niewiele prac.

Natomiast znacznie szerzej prezentowane są dzieła literatury naukowej. Biblioteka frankfurcka zgromadziła już wydanych na emigracji 1 600 prac niemieckich uczonych. W książce znalazło się jedynie 30 pozycji, ponieważ Biblioteka przygotowuje odrębną wystawę tych dzieł. Szczególną wartość przedstawiają jednak zaprezentowane czasopisma literackie oraz periodyki zajmujące się polityką kulturalną tego okresu. Stanowią one niezmiernie cenne źródło wiedzy o artystycznej i politycznej działalności niemieckich emigrantów.

Zbiór piśmiennictwa emigracyjnego przedstawiony w *Deutsche Exil-Literatur 1933—1945* odzwierciedla niewątpliwie całą różnorodność postaw, poglądów i stylów tak charakterystyczną dla życia umysłowego niemieckiej emigracji. Pojęcie „literatury emigracyjnej” sugeruje pewną jednolitość, której w rzeczywistości nie było. Nawet w walce przeciwko faszyzmowi nie stworzyli emigracyjni twórcy wspólnego frontu, a wokół zagadnienia odpowiedzialności za dopuszczenie do zwycięstwa Hitlera rozgorzały właśnie najbardziej zacięte spory. Literatów, naukowców, polityków, dziennikarzy i artystów, których prace znalazły się w zbiorze, łączył jedynie fakt, że wszyscy oni, chociaż często z różnych powodów, opuścili Niemcy hitlerowskie i wypowiadali swoje poglądy na obczyźnie.

Michalina Boral

JERZY PERTEK: *Od Reichsmarine do Bundesmarine*. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1966, 422 ss.

Nowa książka Jerzego Pertka, najbardziej chyba zasłużonego wśród współczesnych autorów-marynistów, popularyzatora problematyki morskiej, dotyczy dziejów niemieckiej marynarki wojennej od klęski cesarskich Niemiec w 1918 r. do chwili obecnej, to znaczy do prób wskrzeszenia potęgi morskiej w Niemieckiej Republice Federalnej.

W oparciu o bogatą literaturę fachową autor w sposób gruntowny i rzetelny, choć z konieczności nieco skrótowy, przedstawił proces odradzania się niemieckich sił zbrojnych w okresie Republiki Weimarskiej, dynamiczny rozwój floty wojennej III Rzeszy w latach 1933—1940, jej klęskę w czasie II wojny światowej, wreszcie ponowne odrodzenie, już jako *Bundesmarine*, w NRF.

Autor słusznie podkreślił we wstępie do swojej książki, że ograniczenie się do ukazania jedynie dziejów *Bundesmarine* miało się z celem, gdyż obecna marynarka wojenna w Niemieckiej Republice Federalnej musi być traktowana jako kontynuacja hitlerowskiej *Kriegsmarine* oraz *Reichsmarine* z okresu 1918—1933. Służą bowiem w jej szeregach częściowo ci sami ludzie, kontynuują się dawne tradycje morskie, a nawet wprowadza te same nazwy okrętów, symbolizujące ciągłość dziejową z marynarką hitlerowską czy cesarską. Jako uzasadnienie tego twierdzenia cytuje Pertek słowa wiceadmirała Kurta Assmanna, historiografa marynarki niemieckiej, który w swej pracy pt. *Deutsche Seestrategie in zwei Weltkriegen*, wydanej w Heidelbergu w 1957 r., pisał:

„Być może rok 1918 stałby się grobem marynarki (niemieckiej), gdyby nie istniał polski korytarz i gdyby właśnie dawne nieprzyjacielskie mocarstwa nie przyznały pokonanym Niemcom w dyktacie wersalskim pewnej, ściśle określonej miary zbrojeń morskich, poniżej której nie chciano jednak pozostać”.